

БОРИСЛАВ СТОЈКОВ
СНЕЖАНА СУБОТИЋ*

КРИТЕРИЈУМИ, ОГРАНИЧЕЊА И ПОТЕНЦИЈАЛИ ИНТЕГРИСАНОГ РАЗВОЈА БАЛКАНА

Садржај: У раду су дати основни збирни економски показатељи седам држава југоисточне Европе који приказују како позицију целокупног макрорегиона у светском поређењу, тако и позицију сваке државе појединачно. Од посебног интереса је сагледавање перспективе будућег приступања Европској унији, па сходно томе одабрани индикатори указују на кључне критеријуме у реформском и процесу стабилизације и придруживања ЕУ. С обзиром на изузетно неповољне макроекономске параметре, трагали смо за другим аспектима друштвеног развоја, могућим потенцијалима и ограничењима који играју важну улогу у процесу интеграције Балкана. Стога су тематизовани многоструки потенцијали културе, трансграничне сарадње и регионалног асоцирања. Као кључна препрека наглашава се режим и третман граница и граничних подручја. Закључно смо покушали да извучемо поуке из једног од најуспешнијих примера регионалног удруживања у Европи -балтичког региона. То се превасходно односи на институционализацију регионалног асоцирања, унапређење кључних просторних структура и омекшавање граница с циљем разградње не само физичких, већ и менталних баријера.

Кључне речи: економски критеријуми валоризације реформи, интеграција Балкана, третман граница, потенцијали културе, регионално асоцирање, трансгранична сарадња

In the consideration of integrative potentials in the Balkans, some crucial macroeconomic indicators are given, demonstrating the position of the macro-region of Southeast Europe in the international comparison, but also the comparison of seven countries within the region itself. Of particular interest is the perspective of the future association with the EU, and therefore, the criteria for the evaluation of the reforms were pointed out, supporting the stabilization and association process. Given the poor macro-economic situation, we searched for other development aspects, potentials and constraints which may influence the integration of the Balkans. Therefore, the multiple potentials of culture, cross-border cooperation and broader regional association were shortly analyzed. As a pivotal constraint, the border regime and the function of border regions were emphasized. We tried to seek for best approaches to macro-regional promotion, by looking at some good practices throughout Europe, and the Baltic Sea region in particular. The conclusions we draw point to the necessity of the trans-regional cooperation and integration institutionalization, the improvement and faster development of essential spatial structures and "softening" of borders with the aim to deconstruct not only physical but also mental barriers.

Key words: economic reforms criteria, Balkan's integration, border regimes, culture potentials, regional association, cross-border cooperation

Увод

Обриси глобалне економије, глобалних комуникационих система, стандардизованог понашања, као и претња уједначавања културних и менталних матрица становништва, полако али незаобилазно почињу да прожимају Балкан. У свеобухватној трци, која подразумева праћење и прилагођавање на глобални политички и економски контекст, већи број балканских држава се веома отежано упуштају у развој стабилних односа са непосредним суседима. Интеграција у европске токове и блиске

* Др Борислав Стојков, редовни професор, Географски факултет Београд, Студентски трг 3/3.
Мр Снежана Суботић, асистент, Географски факултет Београд, Студентски трг 3/3.

везе с Европском унијом налазе се на првом месту политичких агенди, док спознаја о интензивним, разноврсним и динамичним односима са државама у окружењу још увек није безусловно прихваћена као основни предуслов просторне интеграције. То је специфичан парадокс, јер се суштина уједињене Европе управо заснива на стварању трајног и непосреднијег контакта са суседима, као и артикулацији и реализацији заједничких макрорегионалних интереса. Сврха већег зближавања, у свим облицима друштвеног живота, састоји се у предупређивању конфликта, који су у блиској прошлости нанели несагледиву материјалну и духовну штету и ненадокнадиве људске губитке на Балкану, указујући на сву крхкост и рудиментарност цивилног друштва на овим просторима. Бити спреман за Европску унију не значи само достићи економске квалификације, већ и оздрављену и унапређену атмосферу у свим областима активности целокупног макрорегиона југоисточне Европе.

Застрашујућа ратна разарања и етнички конфликти на подручју бивше Југославије, деведесетих година прошлог века, учинили су да средишњи и западни део Балкана постане једна од најнеуралгичнијих тачака света, продубљујући још више постојеће развојне диспаратите између Европске уније, нових чланица и балканских држава. Наглашавајући разлике и заостравајући конфликтни потенцијал, потиснуто је на овим просторима оно што повезује и што због својих специфичних вредности доприноси диверзитету и богатству европског континента. Све док се поново не усталиче те заједничке вредности, сагледају заједнички интереси и промовишу заједничко културно и историјско наслеђе, неће моћи да се преиначе негативне конотације везане за појам балканског идентитета, које у значајној мери утичу и на општу инвестициону климу у региону, потискујући га на све већу периферију.

Данашња периферност неких балканских држава, пре свега Босне и Херцеговине, Србије и Црне Горе, Албаније и Македоније, има међутим и своје историјске, политичке и економске разлоге (Strategies, s. 18., 2000.). Кроз историју су настајале културе и традиције које се у свом испољавању (на пример Албанија) знатно разликују од западно европских. Током више деценија, гвоздена завеса је изоловала део овог подручја и имала за последицу дезинтеграцију економије и заостајање у развоју, нарочито у погледу технолошког унапређења, квалитета и софистикације производње, рада и контроле институција, и напokon можда најважније, онемогућила је истински развој цивилног друштва, чинећи да општи развојни јаз између истока и запада континента постане скоро непремостив. Периферност, међутим, може, бити и интерна, па се тако више од 50% територије CADSES држава убраја у граничне регионе (Strategies, s. 118., 2000.) који су нарочито на Балкану деценијама маргинализовани и препуштани сами себи.

Балканске државе и критеријуми за приступ Европској унији

Перспектива будућег приступања већине балканских држава Европској унији отворена је још 1999. године утврђивањем концепције о процесу стабилизације и придруживања (ПСП). Преовладава мишљење да је то најприкладнији начин да се покрену и пропрате реформски процеси, укључујући наравно и имплементацију демократског друштва.

Како данас ствари стоје, за Бугарску и Румунију је већ урађен ткз. возни ред (road map), док су Хрватска и Македонија такође укључени у ПСП и поднеле су захтев за чланство у Европској унији. Албанија је формално започела преговоре о ПСП 2003. године, а Босни и Херцеговини и Србији и Црној Гори још увек предстоји израда студије о изводљивости. Процес стабилизације и придруживања претпоставља постепено приближавање структурама Европске уније, односно преузимању значајног

дела «Acquis communautaire», који су Хрватска и Македонија већ започеле и у одређеној мери испуниле.

Европска комисија у свом другом годишњем[†] извештају 2003. године констатује да је у државама западног Балкана[‡] постигнут значајан политички напредак, који је неоспорно довео до побољшања стабилности и безбедности у региону, али је стварни развој ових држава испод очекиваног, што се делимично објашњава недостатком политичке воље и неиспуњавањем одговарајућих препорука Европске уније.

Након најновијег проширења ЕУ, маја 2004. године и вишегодишњег искуства са земљама и друштвима у транзицији, поставља се питање какав став и какви односи ће бити успостављени са државама западног Балкана. Наиме, поједини критеријуми, који у последњој рунди проширења нису били од већег значаја, у случају балканских држава стоје у првом плану. То се најпре односи на проблематику управљања (Governance) који обухвата различите аспекте опстанка и способности функционисања институција[§], питања контроле предузећа као и озбиљан проблем у вези са корупцијом и сивом економијом. Овај тз. «Governance» критеријум попримио је виталан значај јер има директне последице на имплементацију привођења структурама Европске уније и достизања неопходних стандарда које она прописује. Други важан критеријум који се посебно тематизује, када су балканске државе у питању, односи се на параметре који указују на степен сиромаштва и социјалне кохезије друштва. Због раширености и свепрожимајућег карактера овог феномена ревидиран је став да овај критеријум не утиче пресудно на функционисање државних институција и процену конкурентне способности, нарочито стога што изразито негативно утиче на способност функционисања тржишне привреде. Обим назначених проблема има за последицу да се озбиљно преиспитује и уврежени став о довољности реформи и назире потреба за покретањем развојних стратегија које нису нужно идентичне с реформском политиком линеарног прилагођавања структурама Европске уније. Прелиминарни преглед тренутног стања прилагођавања балканских држава^{**} приказан је овде синтетичким индикаторима које су независно прикупили и валоризовали водећи институти и организације као што су Fraser институт, Heritage фондација/ Wall Street Journal, Светски економски форум и Банка за реконструкцију и развој-ЕБРД. Овај преглед индикативан је за прогрес реформи у међудржавном поређењу (Табела 1.) и указује на незнатна одступања у рангирању седам балканских држава.

Сви институти виде Хрватску убедљиво на првом месту, чак у толикој мери да је издвајају из тз. групе Балкан 5 и почињу говорити о Балкан 4 (балканска четворка). У случају Македоније се процене највише размимоилазе, па је Европска Банка за Развој и Реконструкцију позиционира на 4. место, а Heritage фондација на 2., одмах после Хрватске. Србија и Црна Гора заузима незавидно последње 7. место, али је глобална конкурентност процењена нешто боље. Укупно посматрано добија се прилично једнолична слика групације држава југоисточне Европе, која у великој мери одговара преовлађујућим глобалним проценама и приказом у масовним медијима.

У светском поређењу, седам држава југоисточне Европе налазе се у последњој трећини, док се СЦГ, БиХ, али и Румунија, као кандидатска земља за приступ Европској унији, убрајају у 20 држава са најмањом привредном слободом и сврстане су између Колумбије, Камеруна и Нигерије.

[†] Kommission der Europaeischen Gemeinschaften (2003), Der Stabilisierungs- und Assoziierungsprozess fuer Suedosteuropa. Zweiter Jahresbericht, Bruessel, KOM (2003) 139, 26.3.2003.

[‡] Балкан 5: Албанија, Босна и Херцеговина, Хрватска, Македонија и Србија и Црна Гора

[§] Отуда у међувремену бројни пројекти тз. «Capacity Building», финансираних из CARDS фондова, који су намењени како институцијама, тако и локалној управи.

^{**} Државе западног Балкана + Румунија и Бугарска

Табела 1. Прогрес реформи приказан синтетичким индикаторима.

	ЕБРД↑		Fraser↑		Heritage↓		Глобална конкурентност	
	Ранг-Индекс		Ранг-Индекс		Ранг-Индекс		GCI Ранг	BCI Ранг
Хрватска	1	3.81	1 (92)	5.64	1 (89)	3.15	1 (52)	1 (62)
Бугарска	2	3.33	2 (97)	5.51	3 (104)	3.35	2 (64)	3 (77)
Румунија	3	3.04	4 (114)	4.85	5 (138)	3.75	3 (76)	2 (76)
Македонија	4	3.04			2 (94)	3.25	5 (81)	5 (82)
Албанија	5	2.80	3 (97)	5.49	3 (104)	3.35		
БиХ	6	2.50			6 (139)	3.80		
СЦГ	7	2.49			7 (149)	4.25	4 (78)	4 (79)
Пољска		3.69	(89)	5.72	(66)	2.9	(45)	(47)

↑↓ Узлазни или силазни индекс означава већу тржишно-привредну слободу, у заградама је дато рангирање држава у светском поређењу, 123 државе (Fraser), 156 државе (Heritage)
 GCI-Индекс раста конкурентности, 102 државе (Growth Competitiveness Index)
 BCI- Индекс конкурентности предузећа 101 државе (Business Competitiveness Index)
 Индикатори за Пољску дати су као референтна вредност
 Извор: Knogler, Vincentz, Südosteuropa, 02-03/2004., s.11

Европска унија у процени спремности за приступ користи ткз. Копенхагске критеријуме, који су дефинисани још 1993. године на самиту у Копенхагену. Они обухватају превасходно економске критеријуме који се односе на способност државекандидата да реализује функционисање тржишне привреде и издржи притисак конкуренције и тржишта саме Уније. То су:

- Макроекономска стабилност;
- Либерализација цена и трговине;
- Ограничења у приступу тржишта и иступању с њега^{††};
- Регулације у погледу приватизације и пословања;
- Финансијски сектор;
- Консенсус у економској политици;
- Људски капитал; инвестиције и инфраструктура;
- Интеграција у трговини са Европском Унијом;
- Конкурентна политика;
- Мала и средња предузећа,
- „Governance“;
- Корупција и правна сигурност;
- Сиромаштво и социјална кохезија.

Од свих ових критеријума државе југоисточне Европе испуњавају само два и то углавном само формално. То су она два који се тичу либерализације цена и трговине и малих и средњих предузећа. Ипак, постоје значајне разлике, јер су Хрватска, Бугарска и Румунија на прагу испуњења и осталих критеријума, док су Албанија, БиХ, СЦГ и Македонија још веома далеко од тога, нарочито у погледу напретка у приватизацији, слабог напретка у инфраструктурним реформама, слабе конкурентности, изузетно раширене корупције и веома високе стопе незапослености, што се непосредно одражава на сиромаштво и социјално раслојавање. На табели 2. приказан је индекс корупције на скали од 0-10, при чему вредност 10 означава привреду без корупције.

^{††} Овај критеријум СЦГ не испуњава због сувише дугих оснивачких рокова, високог оснивачког капитала и прохибитивно дугачког конкурсног поступка

Табела 2. Индекс корупције

2003		
	Индекс↑	Ранг у међународном поређењу 133 државе
Албанија	2.5	92
БиХ	3.3	70
СЦГ	2.3	106
Македонија	2.3	106
Хрватска	3.7	59
Бугарска	3.9	54
Румунија	2.8	83
Пољска	3.6	64
Грчка	4.3	50

↑ Што већа вредност, утолико мања корупција
Извор: Transparency International

Шта се може закључити посматрајући наведене индикаторе? Очигледно је да ниједна од седам држава југоисточне Европе тренутно не испуњава услове за приступ Европској унији, али су разлике између њих све очигледније и дају наслутити у ком правцу ће се мењати географски обриси уједињене и неуједињене Европе. Нажалост, све је очигледније да Србија и Црна Гора не проналази праве начине да покрене неоспорно тешке и болне реформе, тако да чак и унутар балканске четворке, као најзаосталијег дела Европе, заузима незавидно последње место. Опште прогнозе веома су песимистичне. Наиме, опште позната претпоставка за успостављање минимално неопходног квалитета институција и одговарајућих правила у функционисању тржишне привреде своди се на то да *per capita* доходак мора износити барем 10 000\$. Тренутне процене Светске банке веома су индикативе у том погледу (табела 3.)

Табела 3. Доходак по глави становника

	Бруто унутрашњи производ у \$
Албанија	3.680
БиХ	5.970
СЦГ	3.540
Македонија	6.110
Хрватска	9.170
Бугарска	6.984
Румунија	5.832
Европска унија (25 држава)	21.935

Извор: Светска банка

Несумњиво да смо у овом поглављу дотакли веома озбиљна економска питања, која нас овом приликом међутим знатно више занимају као општи компаративни контекст, и то како у погледу позиционирања Србије и Црне Горе унутар држава југоисточне Европе, као и позиционирања целог макрорегиона у светским оквирима. Очигледно је да макроекономски показатељи упућују на изузетно тешку и комплексну ситуацију сваке државе појединачно, која се међутим све више концентрише на подручју ткз. Балкан 4 држава, и има директне импликације на остале сегменте развоја и успостављање сарадње држава у региону. То је управо оно што нас највише интересује у овом прилогу, наиме многоструки потенцијали културе, како са становишта могућег економског замајца, тако и у погледу интеграције држава

југоисточне Европе. На упоредном примеру Балтичког региона биће указано на значај интензивне трансрегионалне и трансграничне сарадње и из тога проистеклих позитивних синергетских ефеката у свеукупној профилацији и промоцији тог региона у европским оквирима. Претходно се међутим, морамо укратко осврнути на нове функције и режиме граница као и могуће препреке оваквог третмана граница, што несумњиво има озбиљне импликације на трансрегионалну сарадњу у свим доменима друштвеног развоја Југоисточне Европе.

Нове функције и режими граница на Балкану

Периферан политички и економски положај Балкана, изузимајући Грчку, не мора се нужно тумачити на негативан начин, већ као шанса и скривени потенцијал за будућност. Временом је суживот на периферији постао својствен традицији балканских друштава.

Најдоминантније политичке снаге модерне ере, углавном несвесне или пак потпуно игнорантне у погледу локалних традиција, произвеле су нове обрасце понашања и менталне мапе балканских народа, изазивајући конфликте и намећући круте друштвене идеологије које су се испољиле у различитим политичким, социјалним и економским системима. С друге стране, истини за вољу, ни државе Балкана нису на овакве, превасходно политичке изазове, одговориле рационално и са свешћу о интегритету целокупног региона, већ су показале незрелост и форсирале партикуларистичке националне интересе. Непосредна последица тога, а нарочито у 20. веку, почев од балканских ратова 1912. и 1913 године, све до последњих ратних збивања 90-тих година прошлог века, огледа се у настанку нових граница које деле људе, економска тржишта и монетарне токове, а самим тим и драгоцене везе у области културе, науке и уметности.

Границе врше две кључне, у својој суштини међутим, контрадикторне функције-функцију разграничења и функцију контакта. Оне су јака обележја групног јединства и симбола националног идентитета. Границе и географске силуете простора, идентификованог као сопствени, некој групи припадајући простор, нису емоционално неутралне. Стога је национални идентитет незамислив без симболизма државне територије. Ипак, просторни облик домовине може проузроковати огромни емоционални набој, који је у случају бивше Југославије био злоупотребљен и мистификован. Тако су границе дељене на „добре“ и „лоше“, као што по генези могу бити природне или вештачке (Мирко Грчић. с. 54.).

С друге стране, формула *divide et impera*, коришћена је од моћних сила да би се југоисточна Европа контролисала и да би се утицало на њу. Нова ера, с почетка века обележена је редифинисаним политичким циљевима и напором да се државе Балкана убрзано развију, приведу структурама Европске уније и сагледају као будући саставни део растуће европске породице. Чињеница је да се овај део Европе третира као недостајућа карика у географским и геополитичким обрисима ЕУ, али и као најкрхкији субјект интеграционог процеса европског континента. Према Стратегији интегрисаног просторног развоја CADSES-a^{**}, просторна интеграција ових држава имплицира приближавање различитих географских станишта, градова, региона, економија и менталних мапа, које би омогућило брзо, несметано и учестало кретање људи, добара и информација. То је могуће само уколико се границе које деле ове земље учине што пропустљивијим (Strategies, 2000., с.57). Стога би кључни приоритет овог региона требало да буде интензивирање трансграничне сарадње и конституисање Еврорегиона. То наравно подразумева убрзан и напредан усклађен развој

^{**} CADSES-скраћеница за појам макрорегионалне целине 18 држава Европе, средњеевропских, дунавских, јадранских и југоисточних.

инфраструктуре, али и отварање нових граничних прелаза, изградњу неопходних мостова, и унапређење речних и маритимних веза да би се успоставила динамичнија и лакша комуникација људи и економских актера. Суживот у једном турбулентном и историјским баластом оптерећеном региону какав је Балкан изискује изградњу, или пак поновно успостављање и неговање поверења и сарадње. То наравно претпоставља и интензиван и исцрпан дискурс о развоју и прилагођавању институција и административних процедура. Напокон, од интелектуалне елите, која је виšekратно у прошлости заводила народе на овим просторима, подвлачећи разлике и иницирајући конфликте и конфронтације очекује се да редефинише своју улогу у процесу помирења. Учење о конструктивном суживоту укључује темељан дијалог држава југоисточне Европе међусобно, али и спрам Европске уније која мора дати свој допринос у превазилажењу центар-периферија дихотомије и успостављању нове мултицентричне матрице уједињене Европе.

Балканске државе, укључујући и Грчку, окружене су са четири мора као и са две две велике реке на северу: Савом и Дунавом које су географске и само делимично и административне границе. Регион Балкана интерно је испресецан с више хиљада километара државних граница различитог степена пропустљивости, али високог степена променљивости. Најчвршћа и најнетранспарентнија је Шенгенска граница, на чијим бедемима стоје Грчка, а ускоро и Мађарска. Сличан крут визни режим постоји и између Албаније и СЦГ, од скоро и између Румуније и СЦГ. Трећи степен пропустљивости граница покрива не-визни режим између Бугарске, Македоније, БиХ, Хрватске и СЦГ. Очигледно је да је овакав компликован и различит третман граница легат из прошлости, када су становници источног дела Балкана искусили скоро потпуну, херметичку изолацију у односу на спољни свет, као и недавни сукوبي на простору бивше Југославије, који су у једном тренутку изоловали Србију и Црну Гору од остатка света. Данас је Европска унија та која, нарочито око Балкан 4 држава, подиже нову гвоздену завесу у страху од неконтролисаног имиграционог таласа и можда понеких других разлога о којима може само да се спекулише. Закључно можемо констатовати да прелазак граница у југоисточној Европи и даље представља тежак и заморан подухват, како за грађане тако и за добра. Занимљиво је да, упркос супротним намерама и дугорочним циљевима свих заинтересованих у региону, број граничних прелаза остаје неадекватан и са веома ограниченим капацитетима. То је неоспорно велико ограничење, уколико тежимо једном просперитетнијем интегрисаном развоју читавог макрорегиона.

Приступ «омекшавању» граница у југоисточној Европи отвара више опција, од којих је културна сарадња један од најефикаснијих начина, који је у бројним другим граничним регионима Европе дао неочекивано добре резултате.

Вишеструки интеграциони потенцијали културе

Култура подразумева хоризонталну-географску и вертикалну-историјску димензију. Наиме она се рађа, опстаје и шири у простору и времену без обзира на политичке или административне границе. Балкан је управо парадигматичан за овакво поимање културе. Упркос бројним границама и конфликтима око тих граница у тежњи да се освоји територија, упркос антрополошким, конфесионалним и етничким разликама и преплитању разноврсних традиција и менталитета, ипак је могуће уочити заједничке културне именоватеље, систем симбола и кодова. Они нам утабавају пут који води ка будућој интеграцији и динамичнијој културној и економској сарадњи. У Перспективама европског просторног развоја (ESDP-European Spatial Development Perspectives), место и значај развоја и неговања културе посебно је потцртано ставом да «...је неопходно ширити културни живот...нарочито кроз подршку културних

институција и локалитета, унапређујући јавне просторе и оживљавајући места сећања, који су важни за идентитет становништва» (ESDP, 1999., s.30.).

Култури је додељена кључна улога у процесу просторне, економске и политичке интеграције Европе. Услед духовне кохезивне моћи, било да су израсла из историје и традиције, или су пак одраз савремених духовних снага, културна стремљења увек служе истој заједничкој сврси, иако, или баш стога што инситуирају на регионалном изразу и регионалном идентитету. Државе Балкана имају сувише тога заједничког да би се то могло превидети и пренебрегнути. Ово обиље заједничке разноврсности не сме се заобићи у размишљању о будућим интегративним сценаријима (Б. Стојков, 2003.). «Левантински свет балканских градова...има свој начин размишљања и певања, посебан вид свакодневнице, своје врлине и грехе и чудесну блискост у међуљудским односима, упркос њиховој вези са различитим религијама и етничким групама. Тај свет се памти као декадентан, у пропадању, оптерећен дубоким слојевима наслеђених одлика, нечим тамним у карактеру и његовој судбинској посвећености» (Р. Самарџић, 1984., с.9). Овај свет Балкана брани се материјалним достигнућима специфичних предности, облицима и укусима, а ипак постепено посрће пред све глобалнијом културном плимом запада. Упркос томе, аутентична култура и културни диверзитет у спрези с интензивним културним везама Балкана и западне и источне Европе манифестују се дуж неколико доминантних европских осовина:

- Дунавска оса која повезује Балкан са средњом Европом,
- Јадранска осовина која повезује Балкан са западном и јужном Европом (Егејским морем и Медитераном),
- Централна балканска осовина која се протеже Моравом-Вардаром-Аксиосом, кичмом Балкана,
- Црноморска оса која повезује Балкан са средњим истоком.

Културна сарадња дуж ових осовина блиско је везана за колективни осећај територијалне припадности средњој и јужној Европи у историјском и географском смислу, где се су историјски процеси и етничка асимилација имали за последицу генезу сличних идентификационих образаца. Свест о специфичности предела, себи својственој урбоморфологији и културној и природној баштини је смислено полазиште за успостављање стабилних односа међу државама суседима и подстицај за сарадњу и будућу интеграцију. Први, непобитни корак ка просторној интеграцији држава Балкана зато и јесте културна сарадња заснована на културном диверзитету и регионалном идентитету и на историјским културним стазама, које слободно пресецају данашње границе (Културне стазе, 2000.).

Улога просторних планера састоји се у томе да укажу на значај ових развојних потенцијала, али и да осветле њихова ограничења. Јер просторна кохезија и интегративни, одрживи развој се не могу замислити уколико се разделна функција граница постепено не трансформише у контактну и интегративну функцију, као што је то случај с Европском унијом. Напокон, општи циљеви интегрисаног одрживог развоја, мира, слободе и солидарности најпре ће се успоставити кроз економске и културне везе у оквирима ефикасне регионалне асоцијације.

Да би се ове идеје мудро спровеле, треба истражити неке конкретне примере европских регионалних асоцијација које су доживеле потврду и донеле много добробити својим становницима. Промовисање заједничких интереса и креирање повољне регионалне климе која подржава свеукупни развој али уједно и подстиче регионалне специфичности и регионални идентитет показало се као успешан начин у позиционирању на европској али и светској сцени. Један од најбољих примера и реализованих концепција, нарочито ако имамо у виду иницијални развојни ниво, је

стратегија просторног развоја балтичког региона (Framework for Spatial Development in the Baltic Sea Region^{§§}).

Поуке из примера Балтичког региона

Нипошто нам није намера да за Балкан препоручујемо преузимање свеобухватне визије и стратегија разрађених за балтички регион, већ да нагласимо њихов приступ, циљеве и теме које могу бити од значаја као драгоцену искуство за југоисточну Европу. Балтички регион у географском, историјском и било ком другом смислу нема много заједничког са Балканом, па ипак модалитети регионалне сарадње и методи који су тамо примењени могу бити веома корисни у напорима да се промовише и унапреди положај овог макрорегиона у међународном контексту.

Најпре треба нагласити фундаменталну неопходност укључивања влада кроз националне и регионалне представнике с циљем да формулишу заједнички оквир за промовисање и унапређење Балкана/југоисточне Европе као институционализованог регионалног савеза. То подразумева успостављање билатералних и мултилатералних договора и израду посебних уговора, који ће кроз своју имплементацију олакшати и омогућити слободан проток добара, становништва и несметану размену знања, научних и уметничких напора и достигнућа. То се може спровести кроз бројне и различите акције и активности, од којих ће све државе и региони на Балкану имати користи.

Шта би могло да буде кључни циљ за формирање оваквог макрорегиона? Требало би, надасве да буде у складу са циљевима формулисаним у Перспективама европског просторног развоја^{***}, односно да повећа, или у случају Балкана, иницира бољу просторну кохезију, након веома дугог периода изражених политичких и економских подела и узајамног анимозитета који је доминирао овим регионом. То наравно имплицира, као што смо већ навели, да се мора разматрати ново тумачење и нова функција граница, али нарочито и досад маргинализованих граничних области које би требало да прерасту у контакт зоне знатно веће динамике. Следећи корак, када говоримо о регионалном асоцирању југоисточне Европе су напори у креирању јаког заједничког идентитета, укоревеног у бројним сличностима. Неоспорно је да је овај регион био сучељен с упоредивим развојним искуствима, сличним историјским и културолошким оквиром, сличном митологијом са идентичним етнолошким и религиозним елементима и препознатљивим цртама менталитета. Међутим, да би се повећала атрактивност целокупног макрорегиона, није довољно само препознати сличности, већ је неопходно препознати и етно и културни диверзитет и израдити трезвен плански оквир и осмислити адекватне планске политике да би се створила инвестициона клима која има здраву будућност.

Постулисани циљеви могу се сагледавати и схватити као колосалан изазов, нарочито за просторне планере, који би у таквом подухвату имали важан задатак да успоставе заједничку платформу која ће ићи у правцу оснаживања просторне димензије и просторних развојних предуслова. То свакако подразумева израду таквих секторских програма, који ће се спроводити на регионалном, државном, али и међународном нивоу. Оваква платформа, која неоспорно има одлике «Top-down» приступа не би смело да ограничава локалне иницијативе, напротив, требало би да створи референтни и флексибилни оквир за локални развој и трансграничну сарадњу кроз њихову институционализацију.

^{§§} Vision and Strategies around the Baltic Sea 2010, Towards a Framework for Spatial Development in the Baltic Sea Region, Third Conference of Ministers for Spatial Planning and Development, Tallin, 1994.

^{***} European Spatial Development Perspectives, Potsdam 1999.

Илустрација 1. Визија за балтички регион.

Извор: Vision and Strategies around the Baltic Sea 2010, (1994.), с.8.

Институционализована трансгранична сарадња чини нам се посебно битна, јер су већ покренуте извесне иницијативе на овим просторима, које без јаче државне и међународне подршке, али и медијске покривености не могу постићи одговарајуће позитивне ефекте и служити за пример мање агилним трансграничним подручјима. Неке од тих иницијатива су ДКМТ-(Дунав-Криш-Мориш-Тиса) регион који обухвата сарадњу између граничних региона Румуније, Мађарске и Србије, или пак Регион Гвоздене Капије и иницијатива Дунав 21. Нажалост, веома мало се зна о покренутих акцијама, циљевима и приоритетима оваквих регионалних савеза, као што се у широј јавности али и експертној арени веома мало или ништа не зна о успешности остварене сарадње. При том CADSES простор, коме припада и СЦГ обухвата чак 24 нодалне тачке-тromeђе, што неоспорно отвара бројне могућности за трилатералну сарадњу у најбољем европском духу.

Приступ који је примењен у случају балтичког региона концентрише се на три важна вида просторних структура, које су предуслов за бржи просторни развој и на Балкану. Те структуре односе се на тачке (pearls) и подразумевају виталне елементе урбане мреже, затим линијске системе (strings) односно мрежу која подржава мобилност и напакон флеке (patches) које представљају подручја специфичне намене (Vision and Strategies around the Baltic Sea, 1994., s. 55.) (Илустрација 1. → Визија за балтички регион, с.8). Овај егземпларни пример у поређењу са регионом југоисточне Европе, већ на први поглед, указује на многе слабости и недостатке у погледу развијености ових просторних структура. Дефицитарност ефикасне инфраструктуре, како у погледу базне тако и секундарне мреже, умногоме кочи мобилност становништва и робе и отежава образовање једне функционалне урбане мреже на Балкану. Сасвим тривијални примери показују колико је комуникација на овим просторима спутана: не постоје редовне ваздушне линије између Софије и Београда или Букурешта и Београда, не постоји систем брзих путева између ових градова, а систем брзе, или барем подношљиво брзе (120км/х) железнице још увек је у домену утопије. Светао пример је акција на повезивању националних телевизијских мрежа у јединствен систем југоисточне Европе.

Рурална залеђа, нарочито она у периферним областима, а то се односи на већину граничних подручја, видно заостају у развоју и тешко да могу сагледати своју развојну перспективу изван динамизације трансграничне сарадње. То је само један део развојне проблематике и изазова, а намећу се и бројна друга питања која изискују планске одговоре, с циљем да се подржи и поспеши интеграција Балкана. Поједина од њих искривала су и у другим европским регионалним савезима, иако плански одговори на њих могу бити различити. Нека од кључних су:

- Како приступити превазилажењу неефикасности и недостацима инфраструктурне а потом и урбане мреже имајући у виду неповољну инвестициону климу?
- Где и како може трансгранична сарадња побољшати приступ понуди услуга и инфраструктурним мрежама?
- Како се могу унапредити и ефикасније искористити ендегени потенцијали и просторни квалитети (често трансграничног карактера)?
- Шта се може учинити да се створе бољи економски услови и атрактивнија економска окружења на простору који је традиционално пун неизвесности?
- Које су заједничке акције које се могу предузети да се позитивно преусмери и ојача идентитет Балкана?

Већина ових питања у вези су са заједничким проблемима на овим просторима и захтевају заједничке одговоре. С обзиром на транс-секторски и интердисциплинарни карактер проблематике неопходно је све напоре уснопити у виду институционализоване мреже сарадње са јасно и разборито формулисаним акционим програмом и усклађеним наменским и пројектно оријентисаним финансијским фондовима и аранжманима. Упоредо би било смислено конституисати међународно организационо тело са представницима свих држава југоисточне Европе које би координисало министарске контакте, артикулисало предлоге за акције и редовно ажурирало и презентовало информације о предузетим корацима.

Значајан инструмент просторне интеграције балканских земаља са Европском Унијом представља кооперација метрополитена, са поделом улога у мрежи великих градова овог дела Европе и суседних држава ЕУ. Комплементарност и кооперација великих градова подразумева висок степен интегративности циљева, тематски приступ стратегија развоја и функционално или физичко повезивање. У том погледу, умрежавање великих урбаних центара и региона преко спољњих граница Европске Уније представља приоритет за будућност, како балканских земаља, поготово оних у заостајања, тако и Европске Уније.

Посебан проблем представља чињеница да је привредна активност ограничена оштрим параметрима одрживог развоја, односно да ће «само градови који имају одрживи развој бити конкурентни» (ESDP, 1999). Тако радикалан помак од ранијих стратегија отвара критично питање градова заосталих у развоју последњих година, међу које спада и Београд. Умрежавање градова и региона, привредних и лучких центара на Дунаву тако покреће озбиљну дилему еколошког смисла и граница привредног развоја на тој капиталној европској осовини. Препорука ESDP је да градске мреже треба да се образују преко подручја која се налазе на главним развојним коридорима, као што је дунавски, како би промовисале интегралну и одрживу матрицу за будући развој. Пример овакве могуће, делимично већ постојеће кооперације, су градови-метрополе на Дунаву (Братислава, Будимпешта, Браила) чији однос представља нешто што природно, историјски и функционално утиче на процесе интеграције на трансрегионалном и трансдржавном нивоу, и што може бити посебно значајно за државе западног Балкана.

Европске везе и међуутицаји, обрасци који два града вежу преко дунавског културног идентитета, економске везе засноване на размени инвестиционих потенцијала и ангажовање радне снаге, научни пројекти и размена know-how, па и историјских сентимената, заједно чине чврсту матрицу за будући кооперацију Београда и Беча, односно за један сегмент у процесу интеграције СЦГ са Европском Унијом.

Закључак

Без сумње, балканске државе се сагледавају као важна, али уједно и најнестабилнија европска развојна периферија. Комплексни историјски заокрети и хировита судбина својствени су већини народа на Балкану. Кроз историју, овај макрорегион чешће је био обележен деструктивним процесима него јединством и слогом. Као субјекат унутрашњих ратова и објекат огољених спољних интереса, балканске државе су перманентно биле ометане у постизању просперитетног и конкурентног интегративног развоја. Најновији економски показатељи и позиционирање региона у светском поређењу, довољно су илустративни како у погледу развоја у прошлости, тако нажалост и у погледу садашњих и будућих тешкоћа у хватању корака са глобалним и нарочито европским друштвеним и економским развојем.

У овом раду тематизован је један од разлога за овако неповољан статус и једну од фундаменталних препрека за развој и сарадњу, а то је ригидност третмана граница и граничних режима, а самим тим и делимична изолација балканских држава и региона. Постоји више начина и приступа да се омекшају не само физичке већ и менталне баријере. Један, који се овде предлаже је инструментализација културе у стимулацији разноврсних интеграционих потенцијала како у домену економије, тако и инфраструктуре, туризма, науке и напokon нарочито у домену регионалног развоја. Упркос локалним различитостима, државе југоисточне Европе могу наћи довољно сличности у различитим доменима активности, који могу представљати здрав темељ за будући развојни и просторни интегративни сценарио.

Најефикаснији начин да се крене ка испуњавању циљева одрживог просторног развоја и изградње просперитетног цивилног друштва, у тренутно веома незавидним социо-економским околностима, је постизање консензуса по питању важности конституисања институционализованог регионалног савеза региона југоисточне Европе. У оквирима оваквог регионалног савеза би синергетски напори у развоју постојећих и изградњи адекватних нових просторних структура и стварању мреже сарадње били знатно ефикаснији.

ЛИТЕРАТУРА

- VISION PLANET-Strategies for Integrated Spatial Development of the Central European.** Danubian and Adriatic Area, Guidelines and Policy Proposals, Беч, 2000.
- Kommission der Europaischen Gemeinschaften (2003): **Der Stabilisierungs- und Assoziierungsprozess fuer Suedosteuropa.** Други годишњи извештај, Брисел, КОМ .
- Knogler M., Vincentz V. (2004): **Die naechste Runde der EU Erweiterung: Balkanlaender und die oekonomische Beitrittskriterien,** Suedosteuropa, Mitteilungen, Минхен.
- Грчић М., (1998): **Нова функција граница Републике Српске у условима регионалне интеграције и прекограничне сарадње.** Бања Лука.
- ESDP-Перспективе европског просторног развоја,** Потсдам 1999.
- Стојков Б. (2002): **Culture and Regional Development in the Balkan's Post-war Era.** "Informationen zur Raumentwicklung", BBR, Бон
- Самарцић Р. (1984): **О урбаној цивилизацији на Балкану од 15. до 19.века,** Београд.
- Vision and Strategies around the Baltic Sea 2010,** (1994), Towards a Framework for Spatial Development in the Baltic Sea Region, трећа министарска конференција за просторно планирање и развој, Талин.
- Богдановић Р., Стојков Б. (2000): **Културне вредности као основ просторне интеграције подунавских земаља,** Удружење урбаниста Србије, Београд.
- Суботић С. (1999): **"The Societal Monitoring System and its usage in the sustainable spatial planning in Southeast Europe"** ESTIA трећа конференција, Букурешт.
- Стојков Б., Вујошевић М., Суботић С. (1998): **"Neue Ansaetze für die Raumplanung des Donauraums in Jugoslawien"**, EUREG, No 7, ARL-Hannover and ASDLF-Paris.
- Стојков Б.(2003): **Regionalisation of Serbia, Experience and Options,** "Regional Developmental Problems of V&N and Neighbouring Countries in the Process of Approaching to EU", Универзитет у Тузли, Тузла.
- Стојков Б.(2004): **Ка методологији просторног планирања Подриња,** "Јован Цвијић и Подриње", Лозница.
- Стојков Б.(2004): **Two Strategies-Vienna and Belgrade Regions,** "Der Donauraum, Institut fuer den Donauraum und Mitteleuropa", Беч.

CRITERIA, CONSTRAINTS AND POTENTIALS OF BALKAN'S INTEGRATIVE DEVELOPMENT

Without any doubt, Balkan countries may be considered as significant but also most fragile European development periphery. Intricate historic turns and capricious destinies are inherent for the peoples of the Balkans. Throughout the history, discords rather than unity marked this area. Subjects of internal wars and objects of external interests, Balkan countries have not managed to establish a stable, advantageous and thriving atmosphere for an integrative and competitive development. The latest economic indicators and the position of the macro-region within the comparative international framework are an illustrative reflection of the previous, but also present and anticipated difficulties in catching the pace with the global and especially European societal and economic development.

One of the reasons for such an unfavorable status and one of major development and co-operation constraints is the rigid border regime and consequently the isolation of some of the Balkan countries and regions. There are many alternatives to soften these physical and mental barriers. One we propose here is the cultural option with miscellaneous integration potentials in terms of a faster development in the domain of economy, infrastructure, tourism, education, etc. Despite local diversities, Balkan countries have plenty of similarities in different activity spheres, which could create a sound basis for the future integrative scenario.

The most seemly way to meet the rationales of sustainable integrative development, freedom and solidarity is to achieve the consensus on the urgency to constitute an institutionalized regional association of Balkan countries or regions. Within the framework of such a regional association, the conjoint attempt to upgrade the existent spatial structures and create co-operation networks would prove more efficient.